

Vystúpenia z vojen: od napoleonských vojen po druhú svetovú vojnu

Bohumila Ferenčuhová – Antoine Marès – Michal Kšiňan

Abstract:

FERENČUHOVÁ, Bohumila – MARÈS, Antoine – KŠIŇAN, Michal: Exiting Wars: from Napoleonic Wars to World War II.

This article is an introduction to the thematic issue of *Forum Historiae* 2/2018 dedicated to the subject of exiting wars in France and Central European countries in 19th and 20th centuries. In addition to introducing the main research questions and hypotheses, which the authors of the issue worked with, and to the outline of their main conclusions, the editors also provide a brief comparison of exiting wars in East-Central Europe in 20th century.

Keywords: exiting wars, France, East-Central Europe, World War I, World War II, Napoleonic wars

Aktuálne číslo *Forum Historiae* ponúka našim čitateľom články, ktoré sa venujú vystúpeniam z vojen (*sorties de guerre*), teda tematike, ktorá si získava stále väčší záujem vedeckej obce či už v strednej Európe, ale aj vo Francúzsku. Mimochodom, reforma bezpečnostného sektora je jednou z priorít zahraničnej politiky Slovenska, ktorej cieľom je zabezpečiť jeho efektívne fungovanie a demokratickú kontrolu, ktorá „je jednou zo základných podmienok pre zdravý štát a realizáciu ďalších reforiem najmä v situáciách po ukončení konfliktu“.¹ My sa však zameriame na historické vystúpenia z vojen. Náš úvod je rozdelený na dve časti, keď v prvej ponúka jeho francúzsky spoluautor globálny a komparatívny pohľad na vystúpenia z vojen v regióne mediánnej Európy², tak v druhej časti zase slovenskí zostavovatelia tohto tematického čísla v skratke charakterizujú jeho obsah.

Krátke zamyslenie nad vystúpeniami z vojen v mediánnej Európe namiesto úvodu

Pripomenutie našich stretnutí je v tomto úvode zároveň pripomienkou jednej polstoročnice. V Inštitúte slovanských štúdií v Paríži sa najmä pod záštitou Victora-Luciena Tapiého, veľkého historika novoveku krajín strednej Európy, uskutočnila v roku 1968 konferencia venovaná zrodu Československa. Oslavovali sme jeho päťdesiate výročie a išlo o prvé veľké stretnutie francúzskych, slovenských a českých historikov. Komisia, ktorá vtedy vznikla, zorganizovala už nasledujúci rok v Bratislave konferenciu zameranú na Malú dohodu. Jej organizátormi boli

1 O reforme bezpečnostného sektora s expertmi z krajín V4 a Ukrajiny (2015). Dostupné na internete: https://www.mzv.sk/zahranicna-politika/slovensko-a-v4/slovenske-predsednictvo-v4/aktualne-spravy/-/asset_publisher/w7vqBWMUyCYw/content/o-reforme-bezpecnostneho-sektora-s-expertmi-z-krajin-v4-a-ukrajiny (posledný náhľad 22. 11. 2018).

2 Z francúzštiny ju preložila Silvia Ruppeldtová.

Bernard Michel a na československej strane Anton Vantuch a Ľudovít Holotík. Spolupráca sa potom na takmer dvadsať rokov prerušila, pretože roky československej „normalizácie“, ktoré nasledovali po invázii vojsk Varšavskej zmluvy 21. augusta 1968, nevelmi priali bilaterálnym vzťahom. Bernard Michel, ktorý v rokoch 1985 až 2004³ pôsobil ako šéf Katedry stredoeurópskych dejín na Sorbonne, sa v roku 1989 rozhodol tieto stretnutia obnoviť: súčasťou dobrodružstva, ktorého som sa zúčastnil aj ja, boli René Girault a Céline Gervaisová. Veľmi dobre si spomínam na naše rozhovory v prestávkach konferencie, počas ktorých ma ohúrila sloboda slova našich slovenských priateľov: podľa nich už veci nemôžu trvať dlho a niečo sa určite stane. A skutočne, o niekoľko mesiacov neskôr, v novembri a decembri toho roku, sa komunistický režim zrútil a vzťahy medzi strednou Európou a Francúzskom sa opäť plynulo obnovili.

Naše stretnutia sa začali opakovať každé dva roky, či už v Bratislave, Paríži alebo v Prahe. V roku 2003 ma Bernard Michel požiadal, aby som ho vystriedal. Spoločnou zásadou vtedy aj dnes ostáva stanoviť si spoločnú tému a obmieňať miesto konania. Ako príklad si pripomeňme posledné témy: *Miesta pamäti v Prahe; Životopisné cvičenia v Bratislave; Sprostredkovatelia medzi Francúzskom a strednou Európou v Paríži; Vzdelávanie v procese vzájomného poznania v Pardubiciach*; a napokon v Bratislave konferencia s názvom *Ako vystúpiť z vojny*. Výsledkom každého z týchto stretnutí je kvalitná knižná publikácia.

Prečo sa tu teda zaoberať „vystúpeniami z vojny“? Sčasti to súvisí s vývojom francúzskej historiografie v poslednom desaťročí: jednak mám na mysli konkrétnu publikáciu, ktorú editovali Christophe Prochasson a Stéphane Audoin-Rouzeau a ktorá vyšla v roku 2008⁴; jednak celú sériu výskumných programov, týkajúcich sa vystúpení z prvej svetovej vojny pri príležitosti jej storočnice. Práve to je jedna z výskumných tém UMR SIRICE⁵, ktorú založil Robert Frank a vedie ju Marie-Pierre Reyová. Problematika vystúpení z prvej svetovej vojny je v súčasnosti hlavnou témou výskumu. V nadchádzajúcich rokoch sa bude skúmať optikou nových výkladov tohto obdobia a zo stredoeurópskej perspektívy. Garantmi sú Étienne Boissérie a Catherine Horelová. Naším súčasným cieľom je prepojiť perspektívu západného výskumu s perspektívou stredoeurópskou. Konferencia má za cieľ zanalyzovať, ako v priestore, ktorý v súčasnosti zodpovedá jednotlivým krajinám Visegrádskej štvorky a Francúzsku, prebiehalo vystupovanie z vojenských konfliktov, a to od obdobia napoleonských vojen až po vystúpenia z druhej svetovej vojny. Dôležité je sledovať vplyv týchto „prechodov“ na jednotlivca, ako aj na celú spoločnosť. Je pri tom nevyhnutné pribrať do úvahy zmeny sociálnych a intelektuálnych paradigiem, ktoré v dôsledku vojen nastali.

³ Zomrel v roku 2013.

⁴ AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane – PROCHASSON, Christophe (ed.) *Sortir de la Grande Guerre. Le monde et l'après-1918*. Paris : Tallandier, 2008.

⁵ Unité mixte de recherche, Sorbonne, Identités, relations internationales et civilisations de l'Europe – Organizácia zjednocujúca výskumných pracovníkov a učiteľov na univerzitách Paris 1 Panthéon-Sorbonne, Paris-Sorbonne a CNRS.

Tento krátky úvod si kladie za cieľ komparatívnou optikou uvažovať o vystúpení z vojenských konfliktov 20. storočia v širokej perspektíve, ktorá zahŕňa mediánu Európu a týka sa troch konfliktov: prvej svetovej vojny, druhej svetovej vojny a v nadväznosti na ňu vojny studenej. Na tomto mieste je vhodné upresniť, že pod pojmom mediánna Európa sa rozumie oblasť, ktorá sa rozprestiera od západu na východ medzi Nemeckom a Ruskom; a od severu na juh v priestore medzi Baltským morom, Čiernym morom a Jadranským morom. Ide teda o rozšírenú verziu územia, ktoré sa v anglo-severoamerickom svete označuje pojmom stredovýchodná Európa (*East-Central Europe*). Z nášho hľadiska toto územie zahŕňa tri hlavné podcelky: pobaltskú Európu, strednú Európu a Balkán, resp. juhovýchodnú Európu. Ale poňatie hraníc medzi nimi je oveľa menej dôležité ako predstava o pohybe ľudí, ktorý prebiehal jednak vnútri takto definovaného európskeho priestoru, jednak vo vzťahu s nemeckými, ruskými, švédskymi či osmanskými susedmi.⁶

Región charakterizujú isté špecifické črty, ktoré musíme vidieť v priamom vzťahu s vystúpeniami z vojenských konfliktov: neprítomnosť koloniálnej expanzie a svojho premietnutia sa do svetov mimo európskeho kontinentu (ak nehovoríme o migračných vlnách, ktoré sa začali v 17. storočí, alebo o viac či menej významnom, doposiaľ trvajúcom fenoméne exilu); neprítomnosť silnej námorníckej kultúry v národných kultúrach širokého regiónu (s výnimkou časti Chorvátovej); neexistencia geopolitickej stability, jav sprevádzaný opakovanou štátnou diskontinuitou a častým presúvaním hraníc. Prevládajúcou črtou tejto časti Európy až do obdobia druhej svetovej vojny je navyše výrazná etnická, náboženská a jazyková heterogenita: vyplýva z toho nevyhnutnosť súžitia, ktoré sa buď pretavuje do kompromisu a mnohojazyčnosti, alebo naopak do vzájomnej konfrontácie, občianskej vojny či vylúčenia. Dá sa tvrdiť, že práve táto rôznorodosť bola prekážkou zakladania národných štátov, a to až do konca druhej svetovej vojny. To bol moment, v ktorom sa táto mnohorakosť často tragicky zredukovala a napokon prakticky celkom vymizla (s výnimkou priestoru bývalej Juhoslávie a Pobaltia). Dôsledkom tejto vkorenenej nestability býva pocit krehkosti a neistoty, ktorý sa o to väčšmi znásobuje, o čo viac ho trvalo a opakovane využívali a využívajú politickí predstavitelia, niekedy dokonca intelektuáli. A to až do takej miery, že sa tento pocit stal integrálnou súčasťou spôsobu prezentácie seba samých a sebaumiestňovania: v tomto ohľade nesmieme podceňovať strach z budúcnosti prejavovaný v emóciách, ktoré hýbu verejnou mienkou, v čoho dôsledku ju rovnako ovládajú ako vytvárajú. Odhliadnuc teraz od malých štátov bez tradície vlastnej štátnosti, komplex izolácie je v prípade niektorých krajín, obzvlášť v Poľsku a Maďarsku⁷ (pozri napr. doslovné znenie maďarskej národnej hymny) v tejto súvislosti neprehliadnuteľný.

Všetky tieto charakteristiky, samozrejme, vyplývajú z podoby vystúpení z vojen v stredovýchodnej Európe. Jej špecifickou charakteristikou je dočasnosť. Tento

6 O stredovosti tohto priestoru pozri *Monde(s)*, č. 14, jeseň 2018.

7 Pozri napr. MARÈS, Antoine (ed.) *Hymnes nationaux en Europe centrale, orientale et du Sud-Est*. Paris : Cahier du Cececese-Inalco, 1993.

región však v 20. storočí prežil ešte ďalšiu vojnu, ktorá sa zavŕšila až na prelome 80. rokov. To k dlhému radu zlomov prispieva ešte väčšmi. Pokiaľ ide o konflikt studenej vojny a jej základné charakteristiky, ktoré vplývali na chod jednotlivých spoločností, môžeme jej chronológiu skúmať v širšom rámci (1917 – 1991) alebo v užšom rámci (1947 – 1953). Zdôraznime len to, že uzatvorenosť, vláda propagandy či časť hospodárstva zameraného na obranu, ktorými sa komunistický režim vyznačoval, sa zhodujú s charakteristikami spoločnosti vo vojne. V závere uvidíme, či má zmysel porovnávať prelom 80. a 90. rokov 20. storočia so zlomom, ktorý už predtým nastal s nástupom 20. rokov a rokom 1945.

Chronologická asymetria, ktorá je jednou z hlavných charakteristík odlišujúcich vývoj v porovnaní so západnou Európou, je príznačná aj pre povojnové obdobie. Na západných frontoch prvú svetovú vojnu jasne vymedzujú roky 1914 až 1918 (v Taliansku dokonca spresnene 1915 až 1918, v Spojených štátoch amerických 1917 až 1918). Naopak, vo veľkej časti stredovýchodnej Európy – na severe na pomedzí Poľska a pobaltských štátov, na juhu v oblasti Balkánu – vojna trvala oveľa dlhšie: na severovýchode Európy sa konflikt zavŕšil až v rokoch 1919 – 1920. Na európskom juhovýchode sa začal už v roku 1912 prvými balkánskymi vojnami. To isté platí pre druhú svetovú vojnu: Rakúsko a Československo boli okupované už v čase medzi marcom 1938 a marcom 1939. Podrobenie teda celkovo trvalo šesť až sedem rokov. Väzba na Sovietsky zväz sa v prípade Poľska a pobaltských krajín začala v rozmedzí rokov 1945 až 1948 a skončila sa v období rokov 1989 až 1991. Ak teda chceme analyzovať podoby povojnového obdobia v celom širokom regióne, tieto rozdielne chronológie musíme nevyhnutne brať do úvahy. Vojenské konflikty sa tu totiž po oficiálnom ukončení završovali v situáciách oveľa väčšieho zmätku a obnovovanie spoločnosti prebiehalo v podstatne ťaživejších ľudských, sociálnych a hospodárskych podmienkach.

Druhý zreteľný rozdiel sa týka intenzity a frekvencie spoločenských ruptúr. Všetky vojny v stredovýchodnej Európe vyústili do režimov novej formy suverenity. Povojnové obdobie prvej svetovej vojny znamenalo rozpad monarchií a zrod siedmich nových štátov, z ktorých dva pôvodne vznikli už v prvom desaťročí 20. storočia (Fínsko a Albánsko), a to nespomínam štáty, ktoré vznikli už v 19. storočí na troskách Osmanskej ríše, ako je Bulharsko; alebo tie, ktorým na svet pomohlo víťazstvo Trojdohody (Francúzsko, Rusko, Veľká Británia), ako bolo Rumunsko a Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov. Takýto búrlivý presun štátnych hraníc nemá v moderných dejinách Európy obdobu od čias napoleonských vojen. Predefinovanie nových národných území, ktoré sa buď zväčšili, alebo naopak zmenšili (Rakúsko, Maďarsko, Bulharsko), bol nesmierne zložitý proces.

Na zlomy nebolo menej bohaté ani povojnové obdobie po druhej svetovej vojne. Ak aj presun hraníc neprebíhal natoľko dramaticky (okrem hraníc Poľska, ktoré sa presunuli sto kilometrov smerom na západ a dvesto kilometrov na východ) a zmeny zasiahli predovšetkým západné hranice ZSSR na úkor susedných krajín (Fínsko, pobaltské krajiny, Poľsko, Československo a Rumunsko), hlboko

bola zasiahnutá nezávislosť režimov: tri pobaltské štáty sa dostali pod vplyv ZSSR, čím sa potvrdili podmienky stanovené už v rokoch 1939 až 1940. Sovietizáciu všetkých týchto krajín umožnila ich priama okupácia sovietskou armádou s výnimkou Albánska, Juhoslávie a Československa alebo geografická blízkosť sovietskej armády. Nemilosrdné prevzatie moci komunistickými stranami, ktoré podporovali okupanti, prebiehalo od jari 1945 do februára 1948, a to v rôznom rytme: Juhoslávia, ktorá okupovaná nebola, prijala komunistický režim paradoxne ešte pred Rumunskom, Poľskom, Maďarskom a Československom. Oslobodenie týchto krajín sa veľmi rýchlo zvrstlo na novú stratu suverenity: stalinistické obdobie rokov 1948 až 1953 suverenitu zredukovalo na nulu. Celý región zjednocoval status ľudovodemokratického zriadenia, v ktorom však v praxi vládla jediná strana. Autómia v zahraničnej politike celkom zanikla počnúc letom 1947, keď na nátlak Sovietskeho zväzu Praha a Varšava odmietli Marshallov plán.

Nešlo teda len o ruptúru v štátnych útvaroch, ale aj o zlom politický a inštitucionálny. Sme svedkami istej stabilizácie na západný spôsob, imperiálne režimy rokom 1918 uvoľnili miesto parlamentným monarchiám alebo republikám. Ale s nimi staré praktiky vonkoncom nevymizli. Stále bola prítomná hrozba, že sa „reinkarnujú“ do kultu osobností. Vzniká úsilie naočkovať parlamentnú demokraciu na územiach, ktoré možno nie sú celkom pripravené prijať ju – či už preto, že sociálne štruktúry vzhľadom na svoju archaickosť spôsobovali, že ľudia ešte nenadobudli dostatočnú politickú kultúru; alebo preto, že istá skupina ľudí demokraciu rovno odmietala, pretože podľa nej protirečila národným záujmom a zvrchovaným princípom bezpečnosti: to je najmä prípad Józefa Piłsudského v Poľsku. Väčšina nových krajín však predsa prijala ústavy, ktoré väčšmi ako z domácich tradícií chudobných na demokratickú skúsenosť čerpajú zo západných modelov. Na výzvu v podobe etnickej a národnostnej rôznorodosti sa všade – okrem veľmi homogénneho Rakúska – odpovedalo silným centralizmom. Ten ale sám osebe začínal vyvolávať ďalšie frustrácie a odpor. Vyústil do nestability, ktorú podporili susedia a ktorá vyvolala viac alebo menej rýchly zánik demokratických inštitúcií v prospech autoritárskych mocností, a to od roku 1919 v Maďarsku a od roku 1929 v Juhoslávii. V tomto procese tvorilo výnimku jedine Československo.

V roku 1945 sa geopolitická situácia mení: po zlyhaní parlamentarizmu medzivojnového obdobia importovaného zo Západu, po hospodárskej kríze, ktorá poznamenala celý región, po hrôzach vojny, neschopnosti elít zvrátiť túto katastrofu a v dôsledku celkovej vyčerpanosti sa časť populácie v tej-ktorej krajine – často sa hovorí o 10 % v Maďarsku, 40 % v českých krajinách – rozhodne prijať tretiu cestu v podobe spolužitia s komunistami. Tento proces „konverzie“ z intelektuálnej stránky dobre rozanalyzoval Czesław Miłosz. Predchádzajúce režimy v mnohom diskreditoval obraz katastrofickej kolaborácie; demokratov, ktorí ju odmietli, okupanti prevalcovali a po roku 1945 im už neostávalo viac síl bojovať proti komunistickým stranám, ktoré navyše podporoval Sovietsky zväz. Práve za takýchto okolností vznikali ľudové demokracie, ktorých pluralizmus bol len

naoko. Stále ostáva napísať dejiny tohto súhlasu z pohľadu zdola, resp. z pohľadu prispôsobenia sa miestnej populácie v hlboko traumatizovanej Európe, ktorá sa ocitla v troskách.

Zlomy boli rovnako hlboké vo sfére hospodárstva a v sociálnej oblasti. V prípade prvej aj druhej svetovej vojny musíme zdôrazniť aj rozsah materiálnych strát a strát na ľudských životoch. Počas prvej svetovej vojny neboli menšie ako straty Francúzska. V prípade druhej svetovej vojny boli neporovnateľne vyššie: ako presvedčivý príklad nech slúži pokles počtu obyvateľov Poľska z 35 miliónov na 29 miliónov. V príbehoch európskeho martýrstva dosahujú obyvatelia Poľska, či už poľskej alebo židovskej národnosti, smutné prvenstvo.

Teritoriálne preskupenia po roku 1918 zanechali jazvy, ktoré nezmizli ani po dvadsiatich rokoch: Poľsku sa nepodarilo prebudovať a pre nedostatok zahraničného kapitálu ostalo ekonomickým trpaslíkom, hoci vzhľadom na svoju geografickú rozlohu a demografiu bolo regionálnou veľmocou. Československo, malý „priemyselný tiger“, nedokázalo vyrovnať regionálnu nerovnováhu medzi západom a východom krajiny. Zásadný zlom, ktorý v smere pohybu ľudí a obchodníkov nastal po rozpade impéria, sa nepodarilo dostatočne kompenzovať a svetová hospodárska kríza nadhlo rozbíja čínorodý elán druhej polovice 20. rokov. Navyše solidarita medzi regiónmi ostávala veľmi slabá. Zmeny režimov otriasli spoločenskými elitami, a to dočasne (Maďarsko) alebo trvalo (Československo). Hneď v prvých dňoch po prvej svetovej vojne nastúpila nacionalizácia verejných funkcií a mocenských politických elít. Zavedené poľnohospodárske reformy pod rúškom sociálneho zámeru sledovali uprednostňovanie národného, odteraz väčšinového a často nemajetného prvkú.

Radikálnosť opatrení prijatých v roku 1945 len znásobila proces, ktorý sa začal už o dve a pol desaťročia skôr. Znárodňovanie a zoštátňovanie sa v strednej Európe dialo v zmysle etnicko-národnej „očisty“, ktorá vyhovovala dominujúcemu národu. Opatrenia boli sprevádzané masovým presunom obyvateľstva, a to buď formou výmeny (Poliaci – Ukrajinci, Maďari – Slováci), alebo formou vyhnanstva (okolo 13 miliónov Nemcov muselo región opustiť). Vstúpili sme do nových medzinárodných paradigiem: po zlyhaní mierových dohôd a dohôd o ochrane menšín, ktoré boli v rokoch 1918 až 1920 uzatvorené s úmyslom rekonštrukcie Európy a úpravy hraníc, sa územia pretvárali výmenou obyvateľstva. To vyplynulo z už zakoreneného presvedčenia (národnostné spolužitie nie je možné) a absolútnej národnej radikalizácie (homogenizácia obyvateľstva).

Zmena hospodárskeho a sociálneho modelu, ktorý sa odvtedy opieral viac o štát a spoločenstvo, bezpochyby súvisela s importovaním a zavádzaním sovietskeho systému. Zároveň však bola aj dôsledkom sklamaní z predchádzajúcich skúseností v rokoch 1930 až 1940, ako aj narastajúceho odstupu voči liberálnemu modelu, importovanému už predtým zo Západu. Ten počas svetovej hospodárskej krízy, po ktorej nasledovala strata suverenity, na plnej čiare stroskotal.

Aj vo vystúpeniach zo studenej vojny nájdeme mnohé podobnosti s vystúpeniami z predchádzajúcich vojenských konfliktov. A to napriek tomu, že studená vojna nebola rovnako vražedná ako predchádzajúce vojenské konflikty; preniesla sa však do gulagov a mnohí ľudia z Východu sa pokúšali utiecť na Západ: z NDR počas celého obdobia, z Maďarska v roku 1956, z Československa v rokoch 1948 a 1968, v Sovietskom zväze vyvolala útek Arménov a Židov...

Na prelome 80. a 90. rokov sa v celom rozmanitom regióne za niekoľko rokov zásadne menil režim, rozvrátili sa elity a nastal návrat k pluralitným konštitučným režimom. Ich zavádzanie do praxe ale bolo vzhľadom na chýbajúcu skúsenosť demokracie a na obrat vo vlastníctve výrobných prostriedkov v dôsledku odštátňovania hospodárstva veľmi zložitý... Opätovné nadobúdanie suverenity kráčalo ruka v ruke s vyhľadávaním bezpečnostných záruk zameraných prevažne proti Rusku. Ich súčasťou bol vstup do NATO a následne do Európskej únie. Formovanie novej suverenity sprevádzal aj príliv nacionalizmov, ktoré existovali už počas komunistického režimu, ostávali však pod povrchom.

V krátkom 20. storočí, tak ako ho definuje Eric Hobsbawm⁸, sa vystúpenia z vojen v stredovýchodnej Európe prejavili vzostupom nacionalizmov (ktoré nadobúdali veľmi rôznorodé podoby) a hlbokými generačnými ruptúrami v prostredí spoločenských elít, čo v západnej Európe nemalo obdobu. Boli zároveň katalyzátormi radikálnych zmien, ktoré sa dali označiť ako revolúcie vzhľadom na pády režimov a vzhľadom na to, ako oficiálny diskurz tieto zlomy zdôrazňoval. Nakoľko však tieto procesy neboli jednoznačné, historik môže okrem zlomov sledovať i isté kontinuity, ktoré, pokiaľ prekročíme hranicu zdania, neboli menej očividné: prevažovali obzvlášť na úrovni vystupovania navonok a emócií. Dajú sa však pozorovať aj na individuálnom a kolektívnom správaní, ba dokonca i v pretrvávaní istých elít najmä v podnikateľskej a technickej sfére. Porovnávací prístup otvára v nadchádzajúcich rokoch celkom iste nové plodné cesty. Bolo by dobré zamyslieť sa aj nad spomienkami a skúsenosťami odporujúcimi tým, ktoré výsledky vojen priniesli rôznym národnostným a sociálnym skupinám. Vystúpenia z vojenských konfliktov sú vo svojej podstate mimoriadne obdobia, v ktorých sa rýchlo kryštalizujú trvalé postoje k nedávnej minulosti.⁹

Vystúpenia z vojny vo Francúzsku a v strednej Európe

Stretnutia francúzskych, českých a slovenských historikov sa vždy usilovali obohatiť historiografiu zúčastnených krajín informáciami o najnovších výsledkoch výskumu a nových teoretických prístupoch v historickej vede. V októbri 2015 v Pardubicích sme stanovili tému ďalšej spoločnej konferencie ako „Sorties de guerre“. Nebolo ľahké nájsť adekvátny preklad tohto termínu do slovenčiny.

⁸ HOBBSAWM, Eric. *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914 – 1991*. London : Michael Joseph, 1994. Vyšlo v češtine pod názvom *Věk extrémů – Krátké dějiny 20. století 1914 – 1991* v roku 2010 vo vydavateľstve Argo.

⁹ Dve najnovšie francúzske zhrnutia týkajúce sa 20. storočia v uvádzanom regióne: KRAKOVSKÝ, Roman. *L'Europe centrale et orientale de 1918 à la chute du mur de Berlin*. Paris : Armand Colin, Collection U, 2017; MARÈS, Antoine – SOUBIGOU, Alain. *L'Europe centrale et médiane dans l'Europe du XXe siècle*. Paris : Ellipses, 2017.

Chronologicky sa týkal období bezprostredne nasledujúcich po vojnách, ale vo francúzskej historiografii získal hlbší zmysel. Vystúpenie z vojny je napríklad súčasťou vojenskej terminológie. Znamená útok zo zákopu, vymanenie sa zo stavu obliehania, pokus o prelomenie frontu a získanie víťazstva či aspoň výhodného postavenia pred uzavretím prímeria či mierových zmlúv. Paul Gradwohl v štúdiu venovanej vzťahom medzi Francúzskom a Maďarskom v roku 1918 používa tento termín v zmysle vyústenia vojny do niečoho celkom nečakaného, s čím si vojaci ani politici nevedia dať rady.¹⁰

Stéphane Audoin-Rouzeau chápe vystúpenie z vojny v zmysle paradigmatickej zmeny oproti staršiemu výskumu obdobia bezprostredne po vojne. Zahŕňa doň nielen zastavenie vojnových operácií, podpísanie mierových zmlúv, ale aj to, že vojna nepokračuje ďalej mierovými prostriedkami, že medzi bývalými nepriateľmi došlo k zmiereniu, že vojna je definitívne za nami, zabudnutá. Obrazne povedané, že sa už môžeme pri Slavkove vystrojiť do starých historických vojenských uniforiem, rozostaviť vojakov a rekonštruovať dávnu krvavú bitku bez toho, aby mala silný emocionálny rozmer. Po určitom váhaní sme usúdili, že v slovenčine budeme používať termín vystúpenie z vojny, pričom nevyklúčujeme jednotlivé výstupy z vojen či dlhodobejšie vystupovania z vojen. Aktuálne číslo *Forum Historiae* sme chronologicky rozdelili na tri časti – vystúpenia z napoleonských vojen, z prvej svetovej a nakoniec z druhej svetovej vojny.

Francúzska historička *Marie-Pierre Reyová* sa v troch častiach svojho článku zamýšľa nad vystúpením z napoleonských vojen, ktoré svojím geografickým rozmerom, dĺžkou, novou vojenskou technikou a ideologickým nábojom priniesli nielen francúzskej spoločnosti významné štrukturálne zmeny. V prvej časti sa dozvedáme o diplomaticko-vojenskej úrovni vystúpenia z vojen v rokoch 1814 – 1818, keď sa Francúzsko vrátilo z pozície vyvrheľa do spoločenstva európskych štátov. Politické vystúpenie z napoleonských vojen bolo omnoho komplikovanejšie a podľa autorky sa nezavršilo ani v roku 1830. Asi najkomplikovanejšie prebehol tento proces medzi vojnovými veteránmi, keďže Napoleon využil povinné odvody, čo zasiahlo dovtedy nevídaný počet bežných mužov – neprofesionálnych vojakov. Okrem obrovských strát veteráni trpeli rôznymi traumami, utrpeniami či zraneniami, na ktoré však chcela spoločnosť čím skôr zabudnúť.

Článok *Dušana Kováča* sa venuje procesu vystúpenia z vojny proti Napoleoni zo strany Rakúska, ktoré do roku 1813 prehralo viacero významných bitiek s francúzskym cisárom, z čoho plynulo viacero politických ponížení. Napriek tomu sa však Rakúsku podarilo vystúpiť z napoleonských vojen ako veľkému víťazovi a navyše sa vo Viedni odohral kongres, ktorý z politického hľadiska zavŕšil napoleonské vojny, za čo sa najväčšie zásluhy pripisujú rakúskemu kancelárovi Klemensovi Metternichovi. Na jednej strane Kováč uznáva Metternichove diplomatické majstrovstvo, ale na druhej strane prízvukuje, že svoju úlohu

¹⁰ GRADVOHL, Paul. La Hongrie comme révélateur de l'aporie de la stratégie française en Europe centrale après 1918. In *Revue historique des armées*, č. 270, 2013, dostupné na internete: <http://rha.revues.org/7642> (posledný náhľad 6. 5. 2017).

zohrali aj náhody a relativizuje tak jeho úspechy. Rakúsko však podľa autora podľahlo ilúzii svojej veľkosti a nevidelo svoju pozíciu na medzinárodnej scéne 19. storočia realisticky.

Príspevok *Mileny Lenderovej* sa venuje obdobiu, keď bol Karel I. Schwarzenberg rakúskym veľvyslancom v Paríži, resp. jeho parížskej misii pred Napoleonovým ťažením do Ruska. Autorka sa opiera predovšetkým o doposiaľ nespracovanú osobnú korešpondenciu medzi ním a Klemensom Metternichom, ale aj o iné pramene z rovnakého obdobia. Článok sa venuje skôr spoločenskému životu v Paríži, svetu diplomatických rokovaní, súkromným záležitostiam oboch aktérov, ako aj ich osobným charakteristikám.

Stéphane Audoin-Rouzeau si vo svojom teoreticky zameranom texte na úvod kladie provokatívnu otázku – či už Francúzsko definitívne vystúpilo z prvej svetovej vojny. Obhajuje metodologický prístup vystúpenie z vojny, ktorý môže lepšie uchopiť zložitosť vyrovnávania sa s vojnovými skúsenosťami než zaužívaný pojem povojnové obdobie. Venuje sa rozdielnej časovosti, ale hlavne pokračujúcemu smútku zo straty blízkych, ktorý sa prenáša naprieč generáciami, čím Veľká vojna nestráca zo svojej aktuálnosti ani dnes. Opätovné obnovenie záujmu o pamäť veľkej vojny v 90. rokoch dáva do súvislosti s koncom studenej vojny, ktorú považuje za posledný prejav prvej svetovej vojny. Ďalšie oživenie záujmu o pamäť Veľkej vojny možno badať najmä v súvislosti s jej storočnicou.

Bohumila Ferenčuhová aplikuje koncept vystúpenie z vojny na problematiku konca Veľkej vojny v habsburskej monarchii, stredovýchodnej Európe a na Slovensku, ktoré bolo súčasťou tohto priestoru. Zvláštnu pozornosť venuje otázkam menších a hľadaniu možností ich medzinárodnoprávnej ochrany v zmluvách podpísaných po prvej svetovej vojne. Slovenské vystupovanie z vojny sa nedá pochopiť z úzko lokálnej úrovne. Viazá sa na rozhodovanie o vystúpení z vojny na úrovni panovníka a ministerskej rady, ktorého sa stručne dotkla prvá časť štúdie. Druhá poukázala na dosah týchto rozhodnutí na Slovensko. Na základe publikovaných dokumentov upozornila na situáciu pred podpisom prímeria na talianskom aj západnom fronte na slovenskom vidieku a na brutalizáciu spoločnosti vyplývajúcu z vojnových útrap. Upozornila na nebezpečenstvo jej jednostranného stotožňovania s antisemitizmom. Problematika začlenenia Bratislavy do Československej republiky poukazuje na význam tak sociálnej problematiky, ako aj vojenských a diplomatických riešení reflektovaných na lokálnej úrovni jej obyvateľmi. Národnostne zmierlivá politika župana Samuela Zocha bola nádejou do budúcnosti. V tretej časti podrobne analyzovala na základe dokumentov Ministerstva zahraničných vecí Francúzskej republiky a Spoločnosti národov v Ženeve reakciu reprezentantov veľmocí na mierovej konferencii na povojnovú situáciu východostrednej Európy a na riešenie problematiky menších. Záver je odpoveďou na niektoré francúzske práce týkajúce sa vystupovaní z Veľkej vojny a na ich pohľad na zmluvy po Veľkej vojne. Zároveň sumarizuje poznatky autorky z práce na tejto štúdi.

Robert Frank sa vo svojej štúdii venuje vystúpeniam z druhej svetovej vojny z viacerých uhlov pohľadu. Najprv rozoberá dedičstvo vystúpenia z prvej svetovej vojny, teda snahy, ktoré po roku 1918 neuspeli, ale stali sa inšpiráciou na obdobie po roku 1945 ako medzinárodný vplyv Spojených štátov, medzinárodná justícia, vznik OSN, sociálna otázka či európska integrácia. V druhej časti sa sústreďuje na špecifiká vystúpenia z druhej svetovej vojny ako okupácia, brutalizácia, váha spomienok či jej svetový rozmer. V poslednej tretej časti svojho príspevku zasadzuje vystúpenie z druhej svetovej vojny do kontextu celého trvania studenej vojny. Oba konflikty, ktoré predchádzali druhú svetovú vojnu, ale aj po nej nasledovali, sa tak významne podpísali na zložité vystúpenia z nej.

Katarína Hradská sa venovala dedičstvu antisemitizmu na Slovensku, ktorý bol počas druhej svetovej vojny súčasťou protižidovskej politiky ľudáckeho režimu a mal za následok vyvraždenie prevažnej väčšiny slovenskej židovskej komunity v koncentračných táboroch. Venuje sa nástupu antisemitizmu, jeho vyvrcholeniu vo forme deportácií, ale aj jeho povojnovému pokračovaniu. Po druhej svetovej vojne sa ľudia, ktorí prežili holokaust, rozdelili do dvoch skupín: prvá v snahe ušetriť svojich najbližších od hrôz koncentračných táborov sa rozhodla mlčať; druhá cítila potrebu o týchto udalostiach hovoriť. Aj tretia generácia je však „postihnutá židovstvom“ a autorka ponúka niekoľko odpovedí významných spoločenských vedcov, ale aj psychológov na túto traumu.

Gusztáv Kecskés mapuje posledné výstupy maďarskej historiografie výskumu rokov 1944 – 1945, teda významný zlom v európskych, ale aj svetových dejinách. Základnou otázkou politických dejín bolo, či príchod sovietskej armády znamenal oslobodenie alebo novú okupáciu. Cieľom článku však bolo zmapovať predovšetkým perspektívu bežných ľudí vďaka novým zdrojom ako denníky ľudí, listy vojnových zajatcov, cirkevných kroník *Historia Domus* atď. Autor sa zaoberal individuálnymi, ale aj kolektívnymi stratégiami ľudí ako prežiť toto obdobie, ktoré znamenalo prechod z nemeckej okupácie do komunistického režimu.

V poslednom článku sa poľský historik *Marek Mikołajczyk* venuje fenoménu *prekliatych vojakov*. V čase druhej svetovej vojny fungovala v Poľsku Krajinská armáda (*Armia Krajowa*), ktorá bola podriadená exilovej vláde v Londýne. Na konci vojny ich bolo 120 až 180 tisíc. Mnohí z nich nesúhlasili s nastupujúcim komunistickým režimom, a tak pokračovali v odboji aj po roku 1945 s cieľom oslobodiť Poľsko od sovietskej nadvlády. Komunistickej moci, ktorá ich predstavovala ako fašistov a banditov, sa ich činnosť podarilo úplne eliminovať až začiatkom 60. rokov. Hoci sa historici nezhodujú na presných číslach, obeť týchto bojov sa rátajú v desiatkach tisícoch. *Prekliati vojaci* však zanechali mimoriadne kontroverzné dedičstvo, keďže viacerí z nich majú na svedomí množstvo civilných obetí. Kult *prekliatych vojakov* sa naplno rozvinul až po roku 1989, keď sa pre mnohých stali hrdinami. *Mikołajczyk* však upozorňuje na kontroverznosť ich odkazu a na to, že ich nekritická heroizácia prináša nebezpečenstvo umlčania akejkoľvek zmysluplnej diskusie o povojnovom období.

Štúdie z tohto tematického čísla *Forum Historiae* majú za cieľ oboznámiť slovenských čitateľov s metodologickým konceptom vystúpení z vojen, hoci sa niekedy používajú v zmysle povojnového obdobia. Z geografického pohľadu sa venujú strednej Európe a Francúzsku, hoci niektoré články majú silné európske presahy. Poukazujú na zložitosť tohto procesu, či už hovoríme o politicko-diplomatickej, ale hlavne spoločenskej úrovni. Najmä svetové vojny 20. storočia často zanechali jazvy, ktoré sa aj napriek dlhému časovému obdobiu od ich ukončenia ešte nezahojili.

Cituj:

FERENČUHOVÁ, Bohumila – MARÈS, Antoine – KŠIŇAN, Michal. Vystúpenia z vojen: od napoleonských vojen po druhú svetovú vojnu. In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 1-11. ISSN 1337-6861.

...

PhDr. Bohumila Ferenčuhová, DrSc.
Oddelenie novších dejín
Historický ústav SAV,
P. O. Box 198,
Klemensova 19,
814 99 Bratislava
histfere@savba.sk

Antoine Marès
Université de Paris 1
Panthéon-Sorbonne
Département d'histoire
1, rue Victor Cousin
75231 Paris cedex 05
antoine.mares@wanadoo.fr

Mgr. Michal Kšiňan, PhD.
Oddelenie novších dejín
Historický ústav SAV,
P. O. Box 198,
Klemensova 19,
814 99 Bratislava
histsin@savba.sk